

ԳՐԱԿԱՆ – ՅՈՒՇԱԳՐԱԿԱՆ

Բերկրիի ջրվեժը



ԲԵՐԿՐԻ

Մ. Մարգարանցի

Երեք ժամ Անիի ամերակներուն մէջ այծի նման այս տարիքիս ցատկոտելէ եւ մանաւանդ պատմութեան քառուղիներուն վրայ վեր-վար, աջ-ձախ ճախրելէ ետք, ինքնաշարժի մեղմ ցնցումները թմբիր մը կը պարգեւեն մեզմէ շատերուս: Ոչ որ սիրտ ունի խօսելու, նոյնիսկ մեր խումբին ամենէն պրպտող ու հարցասէր ուղեւորներէն Պրն. Ֆիտանեանը: Ոմանք կը գրուցեն իրենք իրենց հետ, անխօս լեզուով մը, կը թուի թէ հարց կու տան՝ ինչո՞ւ եկան Անի, ամերակները տեսնելու, պատմութեան մէջ ծեծուած ըլլալու փաստին դէմ յանդիման գտնուելու: Ինչո՞ւ:

Երեկոյեան կը հասնինք Մասիսի արեւմտեան փեշերուն շինուած մեր պանդոկը: Ծանր օր մըն էր: Պանդոկին զոյգ մը պահապան շուները յուզօրէն կը մօտենան ուղեւորներուս, կը յօրանջեն ու ամեհի գլուխները թաթերուն մէջ գետեղելով, մէկ ականջը տնկած, միարժեք թոյլ, խուսի աչքերով մեզի կը հետեւին:

Մասիսներուն կատարները կրկին կը վառին մայր մտնող արեւուն վերջին ճառագայթներուն տակ, բայց հեռու չեն անձրեւաբեր ամպերը, որոնք երեք-չորս հազար

մէթր բարձրութեան վրայ զգալի արագութեամբ կը մօտենան զոյգ զագաթներուն: Կրկին ամպրոպ կը սպասուի, ճիշդ երէկուան պէս, բայց ինծի կը թուի թէ քսանչորս ժամ չէ անցած երէկուան անձրեւէն ետք, այլ ամբողջ հազարամեակ մը: Այդ պահուն որքա՞ն պիտի ուզէի տասը դար ետ երթալ ժամանակի խողովակին միջէն, հասնիլ Բագրատունիներու Կարսն ու Անին, մտնել անոնց միջնաբերդերէն ներս, հասնիլ Աշոտ, Գագիկ ու Սմբատ արքաներուն, պնդել ու աղաչել որ դիմադրեն, պաշտպանեն, միանան, ձեռք ձեռքի տան ու մանաւանդ չսեն պիղծ Բիւզանդիային, ապա քաշել «Անին ծախող» Պետրոս Գետաղարձի ու Վեստ Սարգիսի օձիքներէն ու աքսորել զանոնք Հայաստան աշխարհէն...

- Դոկտոր Գոճայեան,- Կարպիսն է Տէր Եղիայեան,- անօթի չե՞ս...երկար օր մը ունեցանք, երթանք ներս,- բաներ մը ուտենք ու հանգստանանք, որովհետեւ վաղը երկար ճամբայ ունինք կտրելու:

Այո՛, այդ երկար ճամբուն վրայ մենք պիտի ձեռքէինք Թոնդրակ լեռները, իջնէինք պատմական Բագրեւանդ, Ծաղկոտն ու Աղիովիտ գաւառները՝ բուն հայկական աշխարհի սիրտը, հասնելու համար մեր պատմական հայրենիքի չքնադագոյն վայրերէն մէկը՝ Բերկրիի ջրվեժը, ապա Վարազայ վանք, Վան ու Աղթամար...

Անհաւատալի է: Պարզապէս ուղեղս չի շալկեր այս անուններու ետին առկայ հսկայական պատմութիւն մը:

Գիշերը, աչքերս գոցելէն առաջ ձայնագրիչս վրայ կ'արձանագրեմ. «Եկայ, տեսայ, չկշտացայ»:

Առաւօտ շուտ կը շարժինք հիախարեւմտեան ուղղութեամբ: Ժամ մը ետք Փոքր Մասիսը կը թաքնուի Մեծին ետեւը: Հիմա միայն Մեծ Մասիսին ադամանդեայ գագաթն է որ կ'իշխէ շուրջի դաշտերուն վրայ: Կը բարձրանանք Թոնդրակի հրաբխային լեռներն ի վեր վրայ՝ հասնելով համարեա 2500 մետր բարձրութեան: Աւօն կը կեցնէ փոխադրակառքը եւ ուղեւորները կը հրաւիրէ դուրս՝ շնչելու համար ջինջ երկինքի մը տակ մաքուր օդը:

Վերջին անգամ մըն ալ կը դիտենք Մեծ Մասիսը եւ անելի հեռուն, հիախարեւելքը՝ Արա, Աժդահակ եւ քառագագաթ Արագած լեռներու ուրուագիծերը: Մեր հիախարեւմուտքը Բագրեւանդ գաւառն է, Արածանիի ու Երասխի (Արաքս) հովիտները: Կեցած ենք հայրենի բնաշխարհի գրեթէ սիրտին վրայ:

Կ'ուղղուինք հարաւ՝ դէպի Վանայ լիճ, միշտ արգաւանդ դաշտերու մէջէն անցնելով: Կռունկները թռած են բարտիներու կատարներուն կամ տուններու երդիքներու վրայ, ճիշդ ինչպէս անցեալին եւ կամ ինչպէս Արարատեան դաշտի ամբողջ տարածքին՝ այս պահուս՝ Մեծ Լեռան միւս կողմը...

Քանի մը կռունկներ ու արագիւններ պտոյտներ կը կատարեն մեր ինքնաշարժին շուրջ, ապա կը ձախրեն կապոյտ երկինքին վրայ եւ կը միանան իրենց զոյգերուն ու ճուղիկներուն:

Յայտնի ժողովրդական երգին բառերը ինքնաբերաբար կը յայտնուին շրթներուս վրայ.

- Կռունկ, ուստի՞ կու գաս, խապրիկ մի չունի՞ս...

Այս հողերու հաւատարիմ տէրերն են այս թռչունները, որոնք արդէն քանի՜ հազար տարի եւ քանի՜ հազար սերունդներ յաջորդաբար գաղթած են ու նորէն վերադարձած իրենց նախկին բոյները: Հապա մե՞նք՝ այս հողերը անելի քան երեք հազար տարի մշակած հողակորոյս տէրերս, ե՞րբ մեր գաղթականի պարտադրուած ցուպը մէկդի դնելով պիտի վերադառնանք մեր կռունկնե-



րուն, արագիւններուն ու ծիծեռնակներուն թով:

Մայր ճամբէն դուրս գալով մեր ինքնաշարժը կը հանգրուանէ հովանուտ պուրակի մը մէջ: Հասած ենք Բերկրիի ջրվէժը, բայց ոչինչ կ'երեւայ տակաւին: Որքան կը յառաջանանք, այնքան մեր ականջին լսելի կը դառնայ գահավիժող Առետ գետի ջրվէժներուն շառաչը: Ահա եւ վերջապէս աչի վրայ կ'երեւայ Բերկրիի պայտաձեւ ջրվէժը: Ջուրը, բուսականութիւնը, սպիտակ փրփուրները, վերը՝ օգոստոսեան բարկ արեւը եւ կախեալ կամուրջը ստեղծած են բնութեան գոգտրիկ հրաշալիք մը:

Ճօճուղ պարանկամութիւն վրայէն կը քալենք անշտապ եւ զգոյշ քայլերով ու կը հասնինք դիմացի ափը, ուրկէ իր ամբողջ գեղեցկութեամբ մեր առջեւ կը բացուի Արեւմտեան Հայաստանի Նիակարան, միայն անելի փոքր չափերով եւ ոչ սարսափազդու: Իրօք Բերկրի, որովհետեւ բերկրանքի ժամեր կրնաս անցընել հոս ու մոռնալ ամէն ցաւ ու մտածմունք, բայց ես փոխանակ մոռնալու ամէն մտահոգութիւն ու մտմտութիւն, կը տարուիմ «հին, հին դարուց» յիշատակներով:

Բերկրին այսօր պաշտօնապէս կը կոչուի Մուրատիէ եւ ամբողջովին բնակեցւած է քիւրտերով: Անիկա Վան քաղաքէն շուրջ 75 քմ հիախարեւելք կը գտնուի: Մինչեւ Բերկրիի ձեռքէ ձեռք անցնիլը 387 թուականի Հայաստանի մեծ բաժանումէն առաջ ընդմէջ Բիւզանդական եւ Սասանեան Պարսկաստանի, անիկա Վասպուրական նահանգի Աղիովիտ գաւառի կարեւոր քաղաքներէն մէկն էր, ինչպէս նաեւ առեւտրական կարեւոր ճամբաներու կարեւոր հանգրուան մը եւ Գնունի հայ նախարարական տոհմի տիրոջներէն մէկը: Արաբներ, սելճուքներ, մոնկոլներ, քիւրտեր ու օսմանեան թուրքեր տիրած են անոր, իսկ Արծրունիներու Վասպուրականի թագաւո-

րութեան տարիներուն, 10-11-րդ դարերուն եղած է վերջիններու հսկողութեան տակ: Թէեւ այսօր բոլորովին տարբեր է Բերկրիի բնակչութեան ազգագրական պատկերը, բայց 20-րդ դարու սկիզբը 3100 բնակչութեան 2100-ը հայերէ բաղկացած էր, մնացեալը թուրքեր էին, քիւրտեր, հրեաներ ու եզտիներ: Յեղասպանութիւնը հայաթափ ըրաւ նաեւ մեր պատմական հայրենիքին այս գեղեցիկ ու ակնապարար անկիւնը:

Քիւրտերը ջրվէժի գոյացման մասին մեզի կը պատմեն սրտաճմիկ զրոյց մը՝ առանց ազգութեան անունը տալու: Կ'ըսեն թէ Առեստ գետը իր դարաւոր հունով կը հոսեր ու կը թափեր Վանայ լիճ, բայց այնքան սպաննուածներու դիակներ (որո՞նց) նետուած եղած են այս գետին մէջ, որ անիկա հունը փոխելով սկսած է գահավիժիլ ձորակին մէջ՝ գոյացնելով այսօրուան ջրվէժը: Մեկնաբանութիւնները աւելորդ են:

Ջրվէժի հանդիպակաց ափին փոքրիկ սրճարան-ճաշարանէն եկած ուտելիքներու հոտերը կը գրգռեն մեր ուղեւորներէն ոմանց ախորժակը: Սեղանները կը միացուին, ոմանց գաաթները կը լեցուին «առիւծի կաթով» - ռաքիով ու վոտքայով: Քիչ ետք արագաշարժ սպասեակները կը բերեն շրջանին ամէնէն համեղ կերակրատեսակը՝ սպիտակ ձուկը, զոր որսացած են Առեստ գետէն: Պատառ մը համտեսելէ ետք կամացով մը կը սահիմ եւ յուշիկ կը հեռանամ սեղաններուն թովէն: Ընթերցողները պէտք է արդէն կռահեն թէ ինչո՞ւ:

Քիչ ետք կը միանամ կուշտ ու կուռ կերած մեր խումբին ու խօսակցութեան կը բռնուին երիտասարդ քիւրտ մատուցողներուն հետ, որոնք կը հետաքրքրուին իրենց մատուցման որակով: Կը գովեմ զիրենք. կ'որախանան եւ կը հետաքրքրուին մեր խումբով: Մէկը կ'ըսէ թէ իր անունը Ազատ է, իսկ միւրը՝ Արմէն: Կը տրտնջան թէ գոհ չեն այս անհեռանկար զբաղմունքէն այսօրուան Թուրքիոյ մէջ եւ լոջօրէն մտահոգուած են իրենց ապագայով:

Երիտասարդներէն մէկը կարծիքս կը հարցնէ թէ ճիշդ ըրա՞ծ է արդեօք... Երեւան մեկնելու որոշում առնելով, արդեօք վիզա կու տա՞ն իրեն, թոյլ կու տա՞ն ուսանիլ եւ թէ ժողովուրդը պիտի ընդունի՞ զինք:

Ահաասիկ ուրիշ թնճուկ մը: Նախ կասկածով կը մօտենամ, մտածելով թէ

սպասարկութեան համար քանի մը լիրա աւելի փրցնելու նպատակով եղած քեմա-դրութիւն մըն է եղածը: Կասկածս թափանցիկ ըլլալով երիտասարդներէն մէկը շապիկին տակէն ցոյց կու տայ ... խաչ մը:

Ինծի կը մնայ կասկածամտութիւնս ծածկելու փորձ կատարելով հանդերձ երիտասարդը խրախուսել:

- Գնա՛, փորձէ՛: Հայերը հիւրասէր ժողովուրդ են,- կ'ըսեմ,- նոյնիսկ եթէ քեզ քիւրտի տեղ դնեն, հայերը քիւրտերու դէմ մասնատոր հակառակութիւն մը չունին: Լաւ կ'ըլլայ, լաւ, փորձէ՛...

Կար ժամանակ, երբ հայու ձեռքէն հաց չէին առնէր (բայց կը սիրէին խել), հայը իրենց համար «խալիս» էր (նենգ, դաւաճան), «կեաւոր» էր, վախկոտ արարած, իսկ 25 տոկոս, 50 տոկոս կամ 75 տոկոս հայերը կ'ամչնային «հայ են» ըսելու: Ի՞նչ եղաւ յանկարծ, հարց կու տամ ինքզինքիս: Այս տղաքը նոյնիսկ եթէ դերասանութիւն կ'ընէին քանի մը լիրա աւելի փրցնելու համար մեզմէ, ատեն մը առաջ երբեք այս միջոցին պիտի չդիմէին, այսինքն «հայ ենք» ըսելով մեր աչքը մտնելու խաղաքարտը պիտի չգործածէին: Ի՞նչ եղաւ յանկարծ երբ 21-րդ դարու առաջին նահատակին՝ Հրանդ Տիսքի հուղարկատրութեան երկար երթին ընթացքին տամնեակ հազարաւոր թուրք քաղաքացիներ լռութեամբ կ'աղաղակէին. «Բոլորս հայ ենք, բոլորս Հրանդ Տիսք ենք»: Կ'ապրինք կը տեսնենք:

Ժամ մը ետք ետին ձգած ուրիշ «դրախտ կորուսեալ» մը՝ կ'ուղղուինք հարաւ, Վանի ուղղութեամբ: Բայց նախ պէտք է ուխտի երթանք Խրիմեան Հայրիկին մօտ՝ Վարագայ վանք:



Բիւրակնեայ (Պինկէյ) լեռներ